

De muzikale geschiedenis van de Bayreuther Festspiele afl. 11

door Johan Maarsingh

Parsifal-problemen 1933-1934

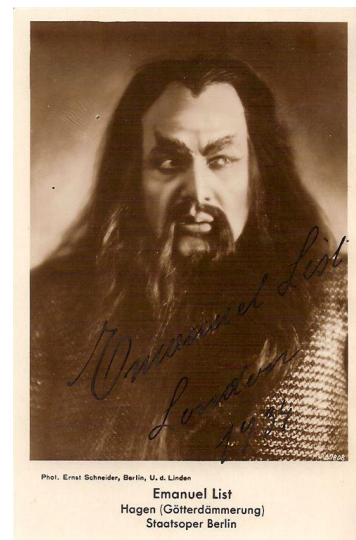
Politiek is niet alles, maar alles is wel politiek. Dit geldt helemaal in het geval van een dictatuur. In januari 1933 kregen Hitler en zijn NSDAP de macht in handen, op een niveau waarbij ze in maart het parlement buiten werking konden stellen. Ter gelegenheid hiervan werd op 21 maart in Berlijn een opvoering van *Die Meistersinger von Nürnberg* gegeven. Furtwängler was de dirigent. De derde akte werd via de Duitse radio uitgezonden.

Hitler was in Bayreuth een graag geziene gast, hij nam bovendien een groot aantal kaarten af en verleende het Festival een flinke subsidie. In 1931 had Winifred Wagner de Berlijnse intendant Heinz Tietjen naar Bayreuth gehaald. Hij was de opvolger van Siegfried Wagner. Het echtpaar Wagner had in Berlijn Wagner-opvoeringen gezien van Tietjen en decorbouwer Emil Preetorius en waren daarover zeer tevreden. Winifred had dus voldoende redenen Heinz Tietjen naar Bayreuth te halen, temeer daar deze zich ook voor Wagner en Bayreuth wilde inzetten. Tietjen was in de Weimar Republiek opgeklimmen tot intendant van alle operahuizen in Berlijn en was bovendien actief binnen de Sociaal Democratische Partij. Dat maakte hem gehaat bij Adolf Hitler en Joseph Goebbels, die de leiding had over de de Reichs Musik Kammer, maar Tietjen werd gesteund door Hermann Göring, die een hekel had aan Goebbels en bovendien als minister president van Pruisen de gang van zaken in de Staatsoper bepaalde..

De Bayreuther Festspiele hadden een uitzonderingspositie. Echte invloed van de Reichs Musik Kammer was er niet. Winifred kon haar eigen gang gaan, mocht zelfs twee joodse zangers in 1933 aan de Festspiele laten meewerken: de bassen Emanuel List en Alexander Kipnis. De beide heren werkten mee aan de vijf voorstellingen van *Parsifal* (Gurnemanz en Titurel). In de acht voorstellingen van de nieuwe productie van *Die Meistersinger von Nürnberg* waren ze gecast als Veit Pogner (samen met Ivar Andrézen). Emanuel List zong in de *Ring* de rollen van: Fafner; Hunding en Hagen. In 1934 was dat niet meer mogelijk. De voorstellingen van *Die Meistersinger* en de *Ring* stonden onder de muzikale leiding van Karl Elmendorff.

In 1933 maakte Emil Preetorius zijn Bayreuther debuut als decorontwerper van deze twee producties. Samen met Tietjen zou hij tot in 1944 beeld bepalend werkzaam zijn in Bayreuth. Preetorius was ook niet geliefd bij de Nazi's. Hij was lid van een vereniging tegen antisemitisme. Tietjen en Preetorius zijn nooit lid geworden van de NSDAP. De stijl van ensceneren in Bayreuth veranderde mede door hun toedoen door het gebruik van moderne technische mogelijkheden. Hitler bemoeide zich hoogst persoonlijk met de Festspiele op artistiek gebied. In 1933 zette hij zich actief in om Arturo Toscanini te bewegen in Bayreuth *Parsifal* te komen dirigeren. Uiteindelijk kwam deze dirigent niet. Tietjen trad in onderhandeling met Fritz Busch, maar deze had in 1924 al narigheid ervaren in Bayreuth, en al had Winifred alles willen vergeven en vergeten, Busch kwam niet. Hitler had graag gewild dat Fritz Busch in Duitsland was blijven dirigeren, maar zijn eigen partijgenoten hadden de dirigent uit Dresden en daarmee ook uit het Duitsland weggejaagd. Wie wel wilde komen dirigeren was Richard Strauss.

Strauss in Bayreuth

Er zijn platen en cd's verschenen waarop fragmenten uit *Parsifal* zijn te vinden, die door Richard Strauss in 1933 in Bayreuth zouden zijn gedirigeerd. De authenticiteit wordt betwijfeld. Er zouden drie fragmenten bestaan: het voorspel tot het eerste bedrijf en twee fragmenten uit het derde bedrijf. Deze zijn tegenwoordig te vinden in een doos met vijftig cd's getiteld: Wagner's Vision: Bayreuth Heritage. Deze staan op cd 49, naast andere fragmenten uit *Parsifal*. Het voorspel tot het eerste bedrijf zou een opname zijn uit 1952, gespeeld door het orkest van de Beierse Staatsopera München

onder leiding van Franz Konwitschny. De opname verscheen oorspronkelijk op een LP van het merk Urania URLP 7065. Deze is te vinden op een cd van Archipel records, maar is niet te vinden op YouTube. Ik heb beide uitvoeringen kunnen vergelijken en ervaar ze als verschillend. De pauken zijn nauwelijks te horen, dat is bij de opname onder Konwitschny heel anders. De speeltijd verschilt ruim 30 seconden.

De opname van een groot fragment (vanaf 'du salbest mir die Füsse' tot aan 'es lacht die Aue') uit de 'Karfreitagszauber' laat inderdaad de stem horen van tenor Max Lorenz als Parsifal en ook horen we als Gurnemanz de stem van Alexander Kipnis.

Jonathan Brown schrijft in zijn boek *Great Wagner Conductors: a listener's Guide* blz. 740, dat dit fragment afkomstig is van een live-opname van een voorstelling in de Weense Staatsopera onder Hans Knappertsbusch, van 10 november 1942, te vinden in de omvangrijke serie opnamen, die in 1994 zijn verschenen op het label Koch Schwann. Dat kan niet juist zijn. Alexander Kipnis zou nooit toestemming hebben gekregen in Wenen te verblijven, laat staan te zingen. De LP uit 1980 van de Amerikaanse firma Discocorp heb ik niet gehoord.

Op Youtube is dit fragment te vinden:

<https://www.youtube.com/watch?v=SmE0fBtrE64>

Het fragment vanaf 'Nur eine Waffe taugt'

<https://www.youtube.com/watch?v=s6kPiXuoPol>

wordt gezongen door Max Lorenz en mogelijk gedirigeerd door Leopold Reichwein, opgenomen tijdens eens voorstelling in hetzelfde theater, maar dan op 4 april 1942. Het is met de twee eerder genoemde fragmenten te vinden op de cd uit de serie Wagner's Vision. Ik ben niet op de hoogte van de schriftelijke documentatie bij deze set. Ik heb slechts een download via iTunes.

In zijn discografie van de Bayreuther Festspiele uit 2006, vermeldt John Hunt dat Mike Ashman onderzoek heeft gedaan in het Deutsches Rundfunkarchiv. Er zouden wel fragmenten zijn bewaard. Hunt noemt 'Prelude and Karfreitagszauber' (Szene des Gurnemanz).

Zou dit de opname van het voorspel kunnen zijn, die klinkt aan het begin van disc 49 van de box *Wagners Vision*? Pauken zijn in deze opname nauwelijks te horen. Richard Strauss zou ongehoord hoge tempi hebben gekozen in vergelijking met Toscanini. Die zou ruim vier uur en veertig minuten nodig hebben gehad. Strauss zou het in vier uur gedaan hebben. Deze mogelijk door Strauss gedirigeerde uitvoering van alleen het voorspel duurt 13'05". De cd is te downloaden bij iTunes. Datzelfde geldt voor de uitvoering onder Konwitschny, verschenen op Archipel Records.

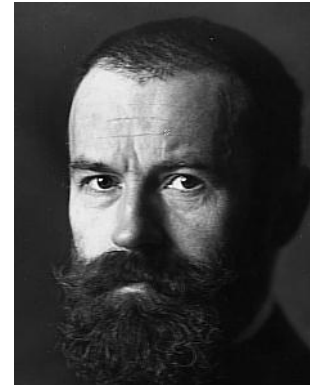
De klankkwaliteit is beduidend beter en de speelduur is niet gelijk (13'36"). Het moet hier om een andere uitvoering gaan. Dat de mogelijke opname uit Bayreuth, gedirigeerd door Strauss echt een snelle uitvoering laat horen, lijkt mij overdreven, maar we hebben geen opname uit Bayreuth onder Muck of Toscanini. Misschien dat dit voor de honkvaste bezoeker van de Festspiele anno 1933 wel te snel was, dergelijk publiek was al snel ontevreden.

Radio vanuit Bayreuth

Onderzoek in Nederlandse kranten levert op dat er in 1933 een uitzending was van een voorstelling van *Die Meistersinger*. Op zondag 6 augustus bracht de zender Königswinterhausen een complete weergave van deze opera. De aanvangstijd doet een beetje vreemd aan: 16:20 uur. Op zondag 30 juli zou er een eerste akte uit deze opera zijn uitgezonden. Sommige kranten vermelden Richard Strauss als dirigent, maar *Die Meistersinger* werd gedirigeerd door Karl Elmendorff. Strauss zou nooit de *Meistersinger* in Bayreuth hebben willen dirigeren: het werk verlangde volgens hem een open orkestbak. Wel is er op 4 augustus een radio-uitzending geweest vanuit Bayreuth en met Strauss als dirigent. Op die dag, drie jaar na de dood van Siegfried Wagner en 50 jaar na de dood van Richard Wagner, vond er een uitvoering plaats van de negende symfonie van Ludwig van Beethoven. De solisten waren: Lilly Neitzer; Kirsten Flagstad; Fritz Wolff en Rudolf Bockelmann.

De kranten van 22 augustus 1933 maken melding van het plan om in 1934 een geheel nieuwe enscenering van de *Parsifal* in het Festspielhaus te brengen.

In januari 1934 zitten de mensen rondom Winifred met het probleem dat zelfs de Richard-Wagner-Verbände nog geen kaarten hebben besteld. Hulp van de kant van Hitler laat ook op zich wachten. Hitler zou Winifred hebben voorgesteld dat Alfred Roller uit Wenen de decors zou bouwen voor de *Parsifal*. Hitler zou in 1914 in Wenen een voorstelling met decors van Roller in de Hofopera hebben bijgewoond. Het was voor Roller dus niet de eerste keer dat hij zich bezig hield met *Parsifal*. Roller was bereid naar Bayreuth te komen en zijn plannen in te dienen. Die ontwerpen lieten lang op zich wachten: door de politieke situatie in Oostenrijk, waar Hitlers aanhangers onrust stookten, was het grensverkeer tussen Duitsland en Oostenrijk enorm gehinderd. De tekeningen mogen lange tijd de grens niet over worden gebracht. De decors komen pas eind juni in Bayreuth, terwijl de repetities reeds in volle gang zijn. Alfred Roller had een slechte gezondheid, hij bleek aan kanker te lijden. Medische behandelingen bemoeilijkten zijn werk in niet geringe mate. Heinz Tietjen is de regisseur. Roller en Preetorius zijn verantwoordelijk voor de kostuums. Net als in 1933 is Richard Strauss de dirigent, maar hij alterneert met Franz von Hoesslin.

Alfred Roller

Decorontwerp Parsifal Alfred Roller

“Bayreuth begonnen Parsifal in nieuwe enscenering”

“Zondag zijn de Bayreuther Festspiele weer begonnen en daarbij is niets verzuimd, om met een imponeerende mise-en-scène aan dit begin luister bij te zetten. De Leider was er, voorts dr. Josef Göbbels met zijn echtgenoot, de president van de Rijksbank dr. Schacht en andere autoriteiten. Het bijzondere van deze „Festspiele“ is speciaal de geheel nieuwe enscenering van „Parsifal“; met een opvoering van het „Bühnenwerkfestspiel“[sic.] is men ook begonnen. Richard Strauss dirigeert de “Parsifal”-opvoeringen; bij de eerste voorstelling werkten voorts mede Helge Roswänge (Parsifal). Martha Fuchs

(Kundry), Herbert Janssen (Amfortas), Ivar Andrézen (Gurnemanz), Robert Burg (Klingsor). De ontwerpen voor de decors en kostuums in deze nieuwe mise-en-scène zijn van Alfred Roller.” Zo bericht het Algemeen Handelsblad van 24 juli 1934.

In 1934 werd vanuit Bayreuth rechtstreeks een complete *Ring*-cyclus uitgezonden. De AVRO bracht in een rechtstreekse uitzending de tweede akte uit *Siegfried* in de Nederlandse huiskamers. Dirigent was, als vanouds, Karl Elmendorff.

Tijdens deze Festspiele vindt in Oostenrijk de moord plaats op kanselier Dolfuss. Hitler en zijn hofhouding moeten de Festspiele voortijdig verlaten. Als gevolg van die aanslag werden in Oostenrijk mensen gearresteerd, onder hen de zoon van Roller. Vader en zoon hebben elkaar nooit meer gezien. Alfred Roller overleed in 1935. De *Parsifal* met zijn decors en kostuums ging in 1936 voor een tweede en laatste keer in Bayreuth. Wieland Wagner leverde zijn eerste bijdrage aan de Festspiele, met Emil Preetorius vervaardigde hij de kostuums.

Richard Strauss zit dan te werken aan zijn hymne voor de opening van de Olympische Spelen, die van invloed zullen zijn op het verloop de Bayreuther Festspiele. Deze hebben dan ook een nieuwe koordirigent, want Hugo Rüdell overleed in 1934. Een beroemd dirigent keert in 1936 weer terug naar Bayreuth: Wilhelm Furtwängler. Het zullen bijzondere Festspiele worden...

In de volgende aflevering meer over de Festspiele tijdens deze jaren.